

Overlegorgaan
Fysieke Leefomgeving

Rapport

Sociaal-maatschappelijke aspecten van Aardgasvrije wijken

Tweede Voortgangsrapportage 2019
voor het interbestuurlijke
Programma Aardgasvrije Wijken
(PAW)

September 2019

**Tweede Voortgangsrapportage 2019
voor het interbestuurlijke
Programma Aardgasvrije Wijken
(PAW)**

September 2019

Inhoud

1. Inleiding en achtergrond	4
1.1. Inleiding	4
1.2. Achtergrond en opdracht aan het OFL	4
1.3. Beschrijving rapport en leeswijzer	5
2. Activiteiten en analyses	6
2.1. Inleiding	6
2.2. Operationalisering empowerment	6
2.3. Wijkbezoeken	7
2.3.1. <i>Inleiding</i>	7
2.3.2. <i>Bezochte wijken</i>	8
2.3.3. <i>Uitvoering wijkbezoeken</i>	8
2.3.4. <i>Reflectie en conclusies</i>	9
2.4. Wijkprofielen	9
2.5. Participatiehandreiking	10
2.6. De rol van het bedrijfsleven	10
3. Signalen	12
3.1. Inleiding	12
3.2. Signaal 1 – Bewoners hebben ‘iets’ met energie/duurzaamheid	12
3.3. Signaal 2 – De wijken kunnen zeer divers zijn	12
3.4. Signaal 3 – Wijken of ecosystemen?	13
4. Voortuitblik	14
4.1. Inleiding	14
4.2. Beoogde OFL acties najaar 2019-2020	14
4.2.1. <i>Van wijkbezoeken naar omgevingswandelingen</i>	14
4.2.2. <i>Bijeenkomsten deskundigengroep</i>	14
4.2.3. <i>Van Wijkprofielen naar ecosystemen.</i>	15
4.2.4. <i>Monitoring van het Topsector Energie experiment met Lidl</i>	15
4.2.5. <i>Advisering over participatie binnen het PAW</i>	15
4.3. Verkenningen 2019-2020	16
4.3.1. <i>Bewonerservaringen participatie en aardgasvrij</i>	16
4.3.2. <i>Netwerkanalyse kennisontwikkeling</i>	16
4.3.3. <i>Verkrijgen van een (beter) beeld van niet-door de overheid geïnitieerde wijkinitiatieven</i>	16

1. Inleiding en achtergrond

1.1. Inleiding

Dit rapport geeft de stand van zaken weer van het project aardgasvrije wijken (OFL-PAW) van het Overlegorgaan Fysieke Leefomgeving (OFL). Het is de tweede tussenrapportage voor het interbestuurlijke Programma Aardgasvrije Wijken (PAW). De eerste tussenrapportage verscheen in mei 2019 en is met alle bijlagen in te zien via de OFL website¹.

Het Overlegorgaan Fysieke Leefomgeving (OFL) en het Ministerie van Binnenlandse zaken en Koninkrijksrelaties (BZK) hebben afgesproken dat het OFL geregeld de voortgang OFL-PAW met de programmaleiding van het PAW bespreekt. De programmaleiding van het PAW wordt daarbij vertegenwoordigd door Jos van Dalen (Programmadiirecteur PAW). Het OFL wordt vertegenwoordigd door OFL-voorzitter Marleen Stikker.

Dit rapport wordt in september 2019 besproken in een vergadering tussen het OFL en de programmaleiding van het PAW.

Het rapport is samengesteld door de OFL-secretarissen Annelies Verhagen en Felix Wolf.

Wanneer in dit rapport over 'we' wordt gesproken wordt bedoeld: het OFL.

Bij dit rapport hoort een begeleidende brief van de OFL-voorzitter aan de programmaleiding van het PAW met daarin de belangrijkste signalen en reflecties. Daarnaast heeft dit rapport als bijlage een verslag van de omgevingswandelingen.

1.2. Achtergrond en opdracht aan het OFL

De uitstoot van broeikasgassen moet verminderd worden. Daarmee kunnen ongewenste klimaatveranderingen beperkt worden. Het kabinet Rutte III heeft zich daarom onder meer ten doel gesteld om voor 2050 de hele voorraad van 6 miljoen woningen te verduurzamen. Eén van de manieren waarop dit wordt bereikt is om vanaf 2021, 30.000 tot 50.000 bestaande woningen per jaar aardgasvrij te maken. In 2030 moet dat aantal verhoogd zijn tot 200.000 woningen per jaar.

Om te leren hoe het aardgasvrij maken van de gebouwde omgeving plaats kan vinden, heeft het kabinet besloten om in 2018 en 2019, in 27 wijken, proeftuinen te ondersteunen. De ambitie is om in de jaren daarna door te groeien naar circa 100 wijken. In het interbestuurlijke Programma Aardgasvrije Wijken (PAW) werken alle overheidslagen gezamenlijk aan dit vraagstuk.

In de proeftuinen leren overheden, bewoners, gebouweigenaren, woningcorporaties, energieleveranciers en andere bedrijven hoe een bestaande wijk succesvol van het aardgas af kan worden gehaald. Het idee is dat met de geleerde lessen in andere wijken de noodzakelijke versnelling kan worden bereikt om de bestaande bebouwing aardgasvrij te maken.

Het programma, vertegenwoordigd door BZK heeft begin 2019 aan het OFL het volgende gevraagd:

¹ <https://overlegorgaanfysiekeleefomgeving.nl/samenwerken/aardgasvrije+wijken/default.aspx>

Het OFL wordt gevraagd om bij te dragen aan het leerproces rondom de sociaal-maatschappelijk aspecten van de wijkgerichte aanpak voor het aardgasvrij maken van de gebouwde omgeving. Bovendien wordt het OFL gevraagd om advies te geven over hoe participatieprocessen bijdragen aan de opschaling. Alle mogelijke samenwerkingsvormen waarbij ten minste burgers zijn betrokken behoren tot de reikwijdte van de opdracht. Het OFL probeert te leren welke vormen van samenwerking tussen bewoners en andere partijen (=participatie) in welke type wijken het beste bijdragen aan het aardgasvrij maken dan die wijken. Dit doet het OFL in samenwerking met alle belanghebbenden, zodat optimaal gebruik wordt gemaakt van alle aanwezige kennis en ervaringen en alle partijen kunnen leren van het proces en de uitkomst. Het onderzoek duurt in ieder geval tot en met 2021.

Het OFL is op 1 januari 2019 begonnen met het (verder) opzetten en uitvoeren van het PAW-OFL programma om aan het door BZK gevraagde te kunnen voldoen.

Het OFL neemt hierbij het perspectief van de bewoner als uitgangspunt. Het aardgasvrij maken van een woning is voor iedere bewoner een grote ingreep. Het vertrouwde gebruik van aardgas maakt plaats voor een andere manier van onder meer verwarmen en koken. Die verandering gaat niet alleen over financieel rendement of techniek. Het gaat ook over het ingrijpen in het privédoel: de meeste bewoners willen graag zelf hun kamertemperatuur en de tijd die ze onder de douche staan bepalen. Bovendien worden nieuwe onzekerheden geïntroduceerd zoals leveringszekerheid van de energie, het vertrouwen in de techniek en het gevoel van keuzevrijheid voor een bepaalde nieuwe techniek (of het ontbreken daarvan). Ook deze aspecten hebben invloed op de beslissing om over te stappen op een duurzamere energiebron dan aardgas. Welke aspecten in welke situatie een rol spelen wordt onderzocht. Zeker is wel dat de aard en de kwaliteit van het participatieproces een belangrijke rol spelen in het al dan niet tevreden overstappen op een duurzame energiebron. Die kwaliteit wordt onder meer bepaald door de mate waarin de bewoners adequate informatie krijgen en er rekening wordt gehouden met hun wensen en mogelijkheden.

1.3. Beschrijving rapport en leeswijzer

Dit rapport beschrijft in hoofdstuk 2 de activiteiten en analyses die zijn uitgevoerd. Wat deze activiteiten en analyses betekenen voor het PAW wordt in hoofdstuk 3 in de vorm van signalen beschreven. Hoofdstuk 4 beschrijft de activiteiten die in de komende periode worden uitgevoerd.

Dit rapport kan op verschillende manieren worden gelezen. Voor een globale, algemene indruk, wordt geadviseerd om de begeleidende brief van het OFL aan de projectdirecteur van het PAW te lezen. Voor een meer grondige indruk wordt geadviseerd om daarnaast ook de hoofdstukken 2 en 3 te lezen. Voor de meest grondige, gedetailleerde indruk wordt geadviseerd om het hele rapport te lezen met eventueel de bijlage.

2. Activiteiten en analyses

2.1. Inleiding

In onderstaande paragrafen worden de belangrijkste activiteiten en producten van het OFL voor het PAW beschreven. De OFL-voorzitter en secretarissen hebben daarnaast voor dit project ook andere activiteiten uitgevoerd: Zij hebben met vele mensen binnen en buiten het PAW gesproken, congressen en workshops bezocht, artikelen gelezen en gebruik gemaakt van de aanwezige kennis binnen de directie Participatie van het Ministerie van Infrastructuur en Waterstaat (IenW) en het OFL. Deze kennis en ervaring hebben ook bijgedragen aan het OFL beeld van de ontwikkeling van het PAW.

2.2. Operationalisering empowerment

In het rapport van DRIFT², dat in de vorige voortgangsrapportage aan de orde is gekomen, wordt het begrip *empowerment* geïntroduceerd. Empowerment kan beschreven worden als datgene wat maakt dat iemand zich gesteund en bekrachtigd voelt om een bijdrage te leveren. Zo kan het oprichten, of lid worden van, een energie coöperatie gezien worden als (een proces van) empowerment. Het empowerment proces omvat:

- Toegang tot verschillende middelen, zoals informatie, geld, sociale netwerken en grondstoffen, en
- Het vermogen en de bereidheid om deze middelen in te zetten en veerkracht om een doel te bereiken. Hierbij kan gedacht worden aan dimensies zoals autonomie, competenties, gemeenschapsgevoel.

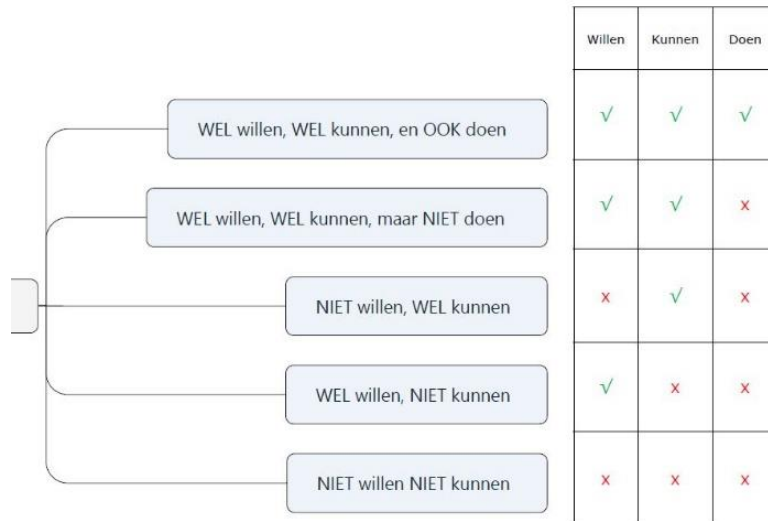
Nederland kent ca. 2200 wijken. Bovendien is er een groot aantal combinaties (enkele tientallen) mogelijk tussen de toegang tot- en het inzetten van de empowerment middelen. Daarom hebben we het begrip empowerment verder geoperationaliseerd en teruggebracht tot combinaties van willen, kunnen en doen. Gesteld wordt dat in een wijk de mate van empowerment hiermee bepaald kan worden. In een wijk is weinig empowerment als de bewoners geen bijdrage leveren aan het aardgasvrij maken omdat ze niet willen en niet kunnen. Veel empowerment is aanwezig als de bewoners iets kunnen, iets willen en ook iets doen. Dit wordt samengevat in figuur 1.

---

² DRIFT (2019) OFL rapport - Burgers, overheden, en de transitie naar aardgasvrije wijken

FIGUUR 1 | mate van empowerment

In de wijkbezoeken hebben we voor het eerst geprobeerd of deze empowerment indeling kan helpen een wijk te karakteriseren. Indien deze karakterisering voldoende aansluit bij de werkelijkheid zou deze van nut kunnen zijn bij het indelen van een groot aantal wijken (Nederland kent circa 2.200 wijken) en daarmee bij het opschalen van wijk-specifieke bevindingen. De indeling kan bovendien gebruikt worden om te bepalen op welke aspecten de participatie in een wijk zich zou moeten richten.

Deze karakterisering van de mate van empowerment is nadrukkelijk niet bedoeld om bepaalde wijken, personen of wijkprocessen van een waardeoordeel te voorzien of bijvoorbeeld te rangschikken van 'goed' naar 'slecht'.

2.3. Wijkbezoeken

2.3.1. Inleiding

Een belangrijk doel van het OFL-PAW is te leren welke vormen van participatie in welke wijken het beste werken. Dat leren wil het OFL samendoen met alle partijen die betrokken zijn bij de overgang van aardgas naar een duurzamere energiebron. Gemeenschappelijk leren bevordert het toepassen van de geleerde lessen waarmee de opschaling van het aardgasvrij maken van wijken versneld kan worden.

Wijkbezoeken leveren een meerwaarde omdat hierbij belanghebbenden kunnen worden gesproken die een minder grote betrokkenheid hebben bij het aardgasvrij maken van de wijk. Ook kan een wijkbezoek informatie opleveren van belanghebbenden die geen tijd of zin hebben om aan andere communicatie- en participatiemogelijkheden deel te nemen. Bovendien kunnen kwalitatieve gegevens worden verkregen die anders ongezien zouden blijven, zoals bepaalde sentimenten of zaken die belanghebbenden.

Het OFL wil daarom een aantal keer per jaar wijken bezoeken. Doel daarvan is om uit eerste hand te ervaren hoe het is om in gesprek te treden met bewoners en andere belanghebbenden en achterhalen welke wensen, oordelen en meningen bewoners hebben over participatie. Bovendien wil het OFL achterhalen in welke mate deze wensen, oordelen en meningen te relateren zijn aan typische wijkenmerken zoals demografische opbouw, ouderdom van de wijk

en specifieke andere wijkopgaven op fysiek en sociaal terrein. Hierbij valt te denken aan bijvoorbeeld het gescheiden afvoeren van regen- en rioolwater of de zorgbehoefte. Verder wil het OFL ook achterhalen welk type bezoek aan welke wijken het meest oplevert voor het beantwoorden van de OFL-onderzoeksvragen.

Het OFL heeft voor de wijkbezoeken nauw samengewerkt met Floor Ziegler en Teun Gautier van het bureau Floor Ziegler & Company. Floor Ziegler gebruikt vaak de term *omgevingswandelingen* voor dit type onderzoek.

2.3.2. Bezochte wijken

Zoals beschreven in de eerste voortgangsrapportage van mei 2019 heeft het OFL een aantal wijkbezoeken afgelegd. Op 1 mei is Emmeloord bezocht om een eerste idee te krijgen van wat een wijkbezoek is, welke informatie ermee kan worden opgehaald en hoe dat het beste kan.

In mei en juni heeft het OFL vervolgens nog 4 wijken bezocht:

28 mei	Oudheusden, Heusden
4 juni	Centrum/De Hoven, Zutphen
26 juni	Reyeroord, Rotterdam
26 juni	Groenoord, Schiedam

De keuze voor de locaties was deels gebaseerd op de wens om verschillende wijken te zien en deels op de netwerken die er al waren in die wijken door eerdere betrokkenheid van Floor Ziegler (Emmeloord) en het project Anders Werken³, waarin een aantal gemeenten en wijken al werken aan de duurzaamheidsvraagstukken. Op basis van de buurtanalyses die vooraf werden opgesteld kan worden geconcludeerd dat het, met uitzondering van Zutphen, om sociaal lastiger tot gemiddelde wijken gaat. Met name Oudheusden, Emmeloord-Revelsant en Rotterdam-Reyeroord zijn aandachtswijken.

2.3.3. Uitvoering wijkbezoeken

De omgevingswandelingen duurden ongeveer een uur, werden voorafgegaan door een kennismaking met alle deelnemers en uitleg over de achtergronden. Dit gebeurde meestal door meerdere deelnemers, maar altijd in ieder geval door het OFL. De deelnemers maakten daarna de wandeling in groepjes van twee tot drie, bij voorkeur met deelnemers die ze vooraf niet kenden. De opdracht was om verschillende mensen te spreken, de thema's en sleutelfiguren in de wijk te identificeren en de grondhouding ten opzichte van het thema duurzaamheid/aardgasvrije wijken te herkennen. Hiertoe werden op straat willekeurige mensen aangesproken. Het was niet de bedoeling om de wijkbewoners direct de vragen naar hun ervaring met/kennis over het aardgasvrij maken van wijken. Door eerst open, algemene vragen te stellen werd een beeld verkregen van welke onderwerpen voor de buurt of wijkbewoners belangrijk zijn. Er werd daarom begonnen met vragen als de volgende:

- Wat vindt u fijn aan deze wijk?
- Wat zit u dwars?
- Hoe lang woont u hier al?

Gaandeweg het gesprek - maar niet altijd - werden vragen over duurzaamheid en over het aardgasvrij maken van wijken gesteld.

De wijkbezoeken werden afgerond met een uitwisseling van ervaringen van de deelnemers. In totaal werd met meer dan honderd mensen gesproken.

.

---

³ <https://stimuleringsfonds.nl/nl/subsidies/open oproepen/open oproep anders werken aan stad dorp en land/>

2.3.4. Reflectie en conclusies

De omgevingswandeling is, in haar eenvoud, een verrijkende ervaring voor velen. Het gemak waarmee mensen het gesprek aangaan en de inzichten in sleutelfiguren, thema's en dynamieken zijn opvallend. Ook komen er vaak direct al waardevolle verbindingen tot stand, tussen de deelnemers aan de wandeling onderling en met bewoners. Waar veel contacten van de overheid plaatsvinden met de 'usual suspects' die de inspraakavonden weten te vinden, kan men met de omgevingswandeling veel dieper doordringen in de haarvaten van de samenleving, waar een rijkdom aan initiatiefnemers en informatie is te vinden.

De belangrijkste conclusies uit de wijkbezoeken zijn:

1. Het (latente) bewustzijn bij de bewoners is zeer groot tot volledig. Er is vrijwel niemand gesproken die helemaal niets wil of kan met het begrip duurzaamheid. Het overgrote deel van de mensen met wie gesproken is, begrijpt de noodzaak van verandering.
2. Het thema verduurzaming kan zowel een katalysator zijn voor de verbinding en contact tussen verschillende groepen in de wijken, als voor het activeren van groepen.
3. Er is groot verschil tussen wijken en buurten, maar in grote lijnen zou de in paragraaf 2.2 genoemde indeling in de mate van empowerment daarbij van dienst kunnen zijn of snel een eerste beeld van een wijk te krijgen.
4. Er is een (verwachte) rol en taak voor de overheid waar het grotere zaken en facilitaire ondersteuning betreft. Daarnaast zijn er rollen en taken voor lokale gemeenschappen.
5. Er blijken altijd hoofdthema's in een wijk te leven die breed gedragen worden omdat ze vele individuen raken en daarmee een collectief belang hebben. Rond deze hoofdthema's bestaan vaak al gemeenschappen met kwartiermakers of is de mogelijkheid om deze te vormen latent aanwezig. Daar kunnen het thema duurzaamheid en het aardgasvrij maken van de wijk bij aansluiten.
6. De omgevingswandeling is een instrument om kennis en inzicht op te halen en verbindingen te leggen.

2.4. Wijkprofielen

In de bijlage Wijkgerichte aanpak van het Klimaatakkoord staat:

Het is voor zowel communicatie als participatie erg belangrijk om een goed profiel te hebben van de wijk die van het aardgas af gaat, zowel technisch als sociaal/cultureel. Het profiel van de wijk kan input zijn voor de te kiezen vorm van participatie in de wijk, zoals een informatiemodel, inspraakmodel, consultatiemodel of coproductiemodel. Ook kan het profiel van de wijk richting geven aan de communicatieboodschap op wijkniveau en de bijbehorende communicatiemiddelen. Verschillende wijkprofielen dienen nader te worden uitgewerkt en te worden getoetst in de proeftuinen van het Programma Aardgasvrije Wijken⁴.

Het OFL heeft het afgelopen periode gekeken naar mogelijkheden om wijken in kaart te brengen door middel van wijkprofielen. De aanleiding van dit onderzoek is de wens om op deze wijze participatieaanpakken te kunnen koppelen aan wijkprofielen. Op deze manier zou het voor gemeenten mogelijk moeten zijn om geleerde lessen in wijken met een bepaald profiel toe te passen op wijken met datzelfde profiel.

Het OFL heeft regelmatig overleg gehad met het projectteam van het Programma Aardgasvrije Wijken (PAW) om samen tot een goed werkbaar manier te komen om wijken in kaart te brengen. Het doel van deze nauwe samenwerking is van het begin af aan samen te leren over wijkprofielen en te voorkomen dat er dubbel werk gedaan wordt.

---

⁴ <https://www.klimaatakkoord.nl/documenten/publicaties/2019/01/08/achtergrondnotitie-gebouwde-omgeving-wijkgerichte-aanpak>

De eerste bevindingen hierover zijn:

1. Een wijk is eigenlijk een te grote eenheid als het gaat om het in kaart brengen van profielen. Het is beter om te kijken naar buurten, straten of zelfs bepaalde samenwerkings- en intermenselijke relaties die een straat, buurt of wijk helpen definiëren.
2. Er zijn al een aantal partijen die veel kennis hebben over het maken en toepassen van wijkprofielen. Het is wellicht beter daaruit te putten in plaats van het zelf opzetten van een nieuw systeem hiervoor.
3. Wanneer het PAW een aantal manieren van het in kaart brengen van wijken zou aanbevelen aan gemeenten, kunnen deze zelf bepalen welke wijze van profileren het beste bij hen past.

De komende tijd gebruikt het OFL om meer kennis te vergaren over bestaande manieren om wijken in kaart te brengen of te beschrijven. Daarnaast gaat het OFL na of het onderzoek van DRIFT naar de uitwerking van empowerment handvatten kan bieden voor het in kaart brengen of beschrijven van wijken (zie paragraaf 2.2).

2.5. Participatiehandreiking

In het Klimaatakkoord is afgesproken dat er eind 2019 een participatiehandreiking zal worden uitgebracht die gemeenten helpt bij de participatie in wijken die aardgasvrij gemaakt zullen worden. Deze participatiehandreiking komt tot stand als resultaat van een nauwe samenwerking tussen RVO, VNG, Platform 31 en het OFL. Het OFL heeft hierin een adviserende rol en heeft met dat doel verschillende keren deelgenomen aan overleggen van de werkgroep die het proces naar de participatiehandreiking begeleidt.

2.6. De rol van het bedrijfsleven

Behalve naar initiatieven van gemeenten en maatschappelijke initiatieven, is het OFL ook benieuwd naar de rol die het bedrijfsleven kan spelen in deze transitie. Daarom heeft het OFL een aantal verkennende gesprekken gevoerd met de Topsector Energie met de volgende achterliggende vraag: Op welke wijze kunnen bedrijven betrokken worden bij het aardgasvrij maken van wijken? Op welke wijze speelt participatie daarin een rol? Het is daarbij vanuit genoemde samenwerkings- en intermenselijke relaties vooral belangrijk dat er een relatie met de wijk of buurt bestaat of wordt aangegaan.

Het OFL en de Topsector Energie hebben een aantal mogelijk thema's verkend en afgesproken er daarvan eentje verder uit te werken. Het gaat daarbij om de rol van de supermarkt in de wijk.

Met het onderzoeksgebied van het OFL in het achterhoofd – de transitie naar aardgasvrije wijken en buurten – is het logisch te kijken naar een onderneming waar iedereen uit de wijk mee te maken krijgt en die bovendien vastgoedeigenaar is in de wijk: de supermarkt. Het frequente, bijna dagelijkse karakter van de interactie tussen bewoners en supermarkten maakt dat deze veel impact kunnen hebben in hun verzorgingsgebied. De vraag daarbij is: Hoe kan deze interactie verbreed worden naar het thema energietransitie, op een dusdanig manier dat dit een positief effect heeft op de betrokkenheid van bewoners bij de energietransitie (empowerment) én op de binding van klanten aan de supermarkt? Welke rol of activiteit levert voor alle drie de betrokkenen - supermarkt, klant en maatschappij (energietransitie) - winst op? De onderzoeksvraag wordt daarmee: *Wat is een mogelijke rol van de supermarkt in de empowerment van bewoners in de energietransitie?*

Er zijn reeds gesprekken gevoerd met meerdere supermarktketens. Voorlopig is gekozen om met Lidl Nederland een experiment te ontwerpen. De keuze voor Lidl is mede ingegeven door hun een vooruitstrevend beleid op het gebied van energiebesparing en duurzaamheid. Alle

Nederlandse filialen zijn aardgasvrij en de eerste energie neutrale vestiging wordt binnenkort geopend. Er wordt gekeken of met kassen op het dak van de winkel (of omliggende panden) voldoende warmte geogst kan worden om als warmteleverancier voor omliggende panden te fungeren. Coöperatief eigendom van zonnepanelen wordt onderzocht en Lidl overweegt de ontwikkeling van extra winkelgebied en/of woningen om te voldoen aan wensen van de gebieden waarin het bedrijf zich vestigt.

Inmiddels heeft de Topsector Energie een offerteaanvraag uitgeschreven waarin potentiële opdrachtnemers wordt gevraagd een experiment te ontwerpen en uit te voeren en de impact ervan te bepalen. Uit dit experiment dient ten eerste geconcludeerd te kunnen worden of de onderzochte rol van de Lidl-supermarkten wel of niet het *empowerment* van bewoners in de wijk heeft versterkt. Ten tweede dient het experiment duidelijk te maken welke (directe en indirecte) sociale en economische voordelen er zijn voor de supermarkt. Ten derde dient het experiment duidelijk te maken aan Lidl en andere supermarkten of de geleerde lessen in andere wijken kunnen worden toegepast. Het gaat dan met name om wijken waar aardgasvrij een thema wordt of is.

Het OFL zal het experiment in bredere zin monitoren om inzicht te krijgen in mogelijke rollen van marktpartijen in de energietransitie, zodat het deze inzichten kan gebruiken in zijn adviesrol bij het PAW.

3. Signalen

3.1. Inleiding

De in hoofdstuk 2 beschreven activiteiten en analyses hebben geleid tot drie belangrijke signalen die het OFL via dit rapport wil afgeven. Deze signalen zijn mede tot stand gekomen met beelden, kennis en informatie onder meer verkregen via persoonlijke gesprekken.

3.2. Signaal 1 – Bewoners hebben ‘iets’ met energie/duurzaamheid

Opvallend was dat bij alle wijkbezoeken, op een enkele uitzondering na, alle mensen met wie het OFL sprak, begrepen dat er op energiegebied iets moet veranderen. De redenen die mensen hiervoor noemen varieerden, zeker. Ook waren er veel vragen over de betaalbaarheid. Bovendien - zeker niet onbelangrijk: dit beeld kwam vaak pas naar boven nadat enige tijd met een bewoner gesproken was. Twee voorbeelden om dit te illustreren:

- Voorbeeld 1, uit Emmeloord: Een man in een scootmobiel had helemaal niets met duurzaamheid en aardgasvrij maken, zo was zijn eerste reactie. Na enige tijd vertelde hij dat hij elke dag een rondje van 40 kilometer reed in de omgeving en zo langs allerlei boerderijen kwam. Hij zag en hoorde dat er energiemaatregelen bij boerderijen genomen werden. Dat vond hij interessant. Toen we zeiden dat dat toch ook over duurzaamheid ging zei hij: “Ja, maar dat gaat over boeren, dat vind ik interessant”.
- Voorbeeld 2, eveneens uit Emmeloord: Een vrouw in de bijstand zei dat ze het allemaal maar moeilijk vond al die dingen rond energie en daarom er weinig mee had. Later in het gesprek bleek dat ze elke maand haar energie-uitgaven keurig noteerde. Ze verrekende die maandelijkse uitgaven met haar maandelijkse voorschot voor de energielevering. Waarom? Zo wist ze hoe groot het geldpotje was dat ze aan het eind van het jaar onder haar kleinkinderen kon verdelen. Ze wilde dat potje graag zo groot mogelijk maken en daarom trok ze liever een trui aan dan de thermostaat wat hoger te zetten.

Uiteraard is dit signaal gebaseerd op een beperkt aantal gesprekken (ruim honderd) in een beperkt aantal wijken en buurten. Toch denkt het OFL dat deze constatering belangrijk is en wel om twee redenen:

- Ten eerste kan het thema verduurzaming een katalysator zijn voor de verbinding en contact tussen verschillende mensen en groepen in de wijken. Het tweede signaal (paragraaf 3.3) gaat daar ook op in.
- Ten tweede biedt deze constatering een aangrijpingspunt voor het activeren van groepen. Het thema duurzaamheid en meer specifiek het aardgasvrij maken van wijken, zegt de bewoners iets.

3.3. Signaal 2 – De wijken kunnen zeer divers zijn

Een tweede opvallende constatering die volgt uit de wijkbezoeken is dat wijken qua bewonerssituatie minder uniform zijn dan vooraf werd aangenomen. Hoewel het OFL in dit rapport spreekt over *wijkbezoeken*, waren het vaker, *buurtbezoeken* of bezoeken die (onbewust en ongemerkt) *over* wijkgrenzen heen gingen. Zelfs op buurtniveau waren er grote verschillen, zelfs op huizenblok niveau. Verschillen waren er in eigendomssituatie maar met name verschillen in de mate waarin de bewoner zich (sociaal) verbonden vond met de buurt. Aan de ene kant hebben we gesproken met mensen die samen met buurt de tuinen minder overstromingsgevoelig wilden maken voor extreme regenbuien. Aan andere kant waren er

bewoners die ondanks dat ze er al jaren woonden, geen enkel contact hadden met buurtgenoten.

3.4. Signaal 3 – Wijken of ecosystemen⁵?

De vraag is of, onder andere gezien de ervaringen van het OFL met de omgevingswandelingen, de wijk wel door de bewoners als een belangrijke sociaal-maatschappelijke eenheid wordt ervaren. Het is voor het OFL nog duidelijker geworden dat er samenwerkingsverbanden en intermenselijke relaties (ecosystemen) zijn die zich niets van een wijkindeling aantrekken. Deze vormen het sociaal weefsel van de wijk. De niet tot een wijk of dorp beperkte biljardvereniging, voetbalclub, energicoöperatie of kerkgenootschap zijn daar voorbeelden van. Deze relaties zijn wellicht veel meer van doorslagende invloed op de houding ten opzichte van het aardgasvrij maken dan het wijkverband. Daarom spreekt het OFL over ecosystemen.

Deze constatering heeft mogelijk consequenties voor het gebruik van de wijk als belangrijkste eenheid voor het aardgasvrij maken van bestaande woningen. Het klimaatakkoord van 28 juni 2019 stelde: "Warmtenetten of verbouwingen worden op wijkniveau georganiseerd"; hetgeen ook is ingegeven door een technische afweging. Het OFL toort niet aan het kiezen van de wijk als belangrijkste uitvoerings- en benaderingseenheid voor het PAW. We zien dat als een gegeven. Wel kan het zo zijn, dat één participatie aanpak per wijk, minder vaak mogelijk zal kunnen zijn dan eerder werd aangenomen.

---

⁵ Hier wordt het begrip ecosysteem gebruikt als een aanduiding voor de combinatie van een levensgemeenschap en de abiotische factoren van een gebied.

4. Voortuitblik

4.1. Inleiding

Er is in dit hoofdstuk een verdeling gemaakt in acties die zelf worden uitgevoerd (paragraaf 4.2) en verkenningen (paragraaf 4.3). Die laatste gaan meer over het verkrijgen van inzicht door onderzoek. Van beoogde acties in paragraaf 4.2 wordt verwacht dat zij bij gaan dragen aan doelen die het OFL naar aanleiding van de vraag van BZK heeft gesteld. Voor de verkenningen geldt dat het nut en de noodzaak nog (preciezer) moeten worden bepaald. Bovendien geldt voor de verkenningen dat ook nog bepaald moet worden of er al bestaande kennis over is en of andere partijen reeds (delen) van deze verkenningen uitvoeren. Het OFL werkt ondertussen ook aan een verdere conceptualisering van haar taak. Deze conceptualisering moet beter inzicht geven in de wijze waarop het OFL het BZK-verzoek interpreteert en in de samenhang tussen de verschillende OFL-activiteiten.

4.2. Beoogde OFL-acties najaar 2019-2020

4.2.1. Van wijkbezoeken naar omgevingswandelingen

In de maanden september, oktober en november 2019 en juni 2020 zullen nog vijf wijkbezoeken worden afgelegd. Deze zijn reeds gepland. Een omgevingswandeling kan de wandelaars uit de systeemwereld laten ervaren wat bij bewoners de impact en beleving zijn van de overgang van gas als energiebron naar duurzame energie. Zij wandelen als mens en niet vanuit hun functie en horen daarom veel meer en andere belevingen. Dit geeft ook nieuwe inzichten. Omdat de vraagstelling breed is krijgt de wandelaar ook een veel ruimere blik op dat wat er in een wijk als geheel speelt. Vaak blijkt dan dat er veel meer positieve verhalen naar boven komen dan gedacht. Verhalen waar de overgang naar duurzame energie bij kan aansluiten en onderdeel van kan zijn. Bewoners komen soms met verrassende oplossingen en zien in het thema een zaadje voor nieuwe projecten, verbindingen en initiatieven. Bovendien blijken er al veel bewoners actief te zijn op het gebied van duurzaamheid maar dit nog niet van elkaar te weten. Soms hebben initiatiefnemers van duurzaamheidsprojecten (nog) niet hun kennis en ervaring gedeeld of er zelfs niet bij stilgestaan dat het waardevol is om deze te delen met de mensen die wel willen maar niet kunnen. Tenslotte blijkt dat de omgevingswandeling een begin kan zijn van een beweging waarin actieve bewoners en mensen uit de systeemwereld aan de hand van een concreet project meer en gelijkwaardiger gaan samenwerken.

De insteek van deze tweede ronde omgevingswandelingen zal dan ook nog meer gericht zijn op het vinden van de sleutelfiguren in een wijk rond het thema aardgasvrij. Het gaat erom deze mensen te identificeren, samen te brengen en te onderzoeken wat hen tot actie aan kan zetten. Zo moet een groep ambtenaren, initiatiefnemers, ontwikkelaars en anderen ontstaan die de activering binnen een wijk kunnen dragen.

Van de geplande omgevingswandelingen zullen een aantal plaatsvinden in een van de 27 geselecteerde wijken van het Programma Aardgasvrije Wijken.

4.2.2. Bijeenkomsten deskundigengroep

Het OFL en de deskundigengroep willen graag de samenwerking voortzetten. Tijdens een bijeenkomst op 3 april 2019 hebben de aanwezigen gezegd dat zij graag 3-4 per jaar bijeen willen komen. De deskundigengroep wil graag als klankbord blijven fungeren om doorlopend te kunnen beoordelen of het OFL de juiste activiteiten op de juiste manier uitvoert.

De deskundigengroep is opgericht om een breed en reflectief oordeel te kunnen geven over de huidige en toekomstige activiteiten van de deelnemers en van het OFL. Deze activiteiten vinden

plaats in het kader van de energietransitie in het algemeen en het aardgasvrij maken van de bestaande bebouwing in het bijzonder.

Nieuwe bijeenkomsten staan gepland voor september en december 2019. In de aanloop naar, tijdens en na deze bijeenkomsten wil het OFL de deskundigengroep nauwer gaan betrekken bij het vormen van een (leer)netwerk. Daarbij wil het OFL de deskundigengroep een sterkere en meer betrokken rol geven.

4.2.3. Van Wijkprofielen naar ecosystemen⁶.

De vraag is of, onder andere gezien de ervaringen van het OFL met de omgevingswandelingen, de wijk wel door de bewoners als een sociaal-maatschappelijke eenheid wordt ervaren in relatie tot het aardgasvrij maken van bestaande woningen. Het is immers wel duidelijk geworden dat er samenwerkingsverbanden en intermenselijke relaties zijn die zich niets van een wijkindeling aantrekken. De niet tot een wijk of dorp beperkte biljardvereniging, voetbalclub, energie-corporatie of kerkgenootschap zijn daar voorbeelden van. Deze relaties zijn wellicht veel meer van doorslagende invloed dan het wijkverband. Daarom spreken we over ecosystemen. Die ecosystemen zullen in verschillende gemeenten worden onderzocht. Daarbij gaat het zowel om het beter in beeld brengen hoe een ecosysteem er uit ziet, het ecosysteem zich ontwikkeld en de relatie met het aardgasvrij maken.

Twee aspecten van de ecosystemen zullen met name worden onderzocht. Ten eerste gaat het om de vraag in hoeverre de wijk als een participatieve eenheid mag/kan worden beschouwd. De volgende vragen zullen onder meer aan de orde komen. Wat betekent het voor de bewoners om deel uit te maken van een wijk? Zijn of voelen de bewoners zich meer verbonden met een ecosysteem of met een wijk? Tot op welke hoogte zijn de geselecteerde wijken een (sociale) eenheid? Wat betekent dit voor participatie benadering op wijkniveau?

Ten tweede gaat het om een beter beeld te krijgen van de verhoudingen tussen mensen die wél en niet (actief) zijn in het aardgasvrij maken. Veel onderzoeken betreffen vaak de mensen die wel iets willen maar bepaalde instrumenten of randvoorwaarden missen om ook iets kunnen betekenen bij het aardgasvrij maken van wijken. Hoe zit het met de overige bewoners in een wijk? Welke factoren spelen een rol bij mensen om minder actief of passief te blijven? Welke rol speelt deze groep bij het leren en het opschalen? Is er contact tussen mensen die wel en niet actief zijn, en hoe zijn zij verbonden in ecosystemen? Ook bij deze verkenning gaat het begrip empowerment een rol spelen. Dit begrip is gekozen naar aanleiding van de studie van DRIFT² voor het OFL-PAW.

4.2.4. Monitoring van het Topsector Energie experiment

Het OFL zal het Topsector Energie experiment in bredere zin monitoren om inzicht te krijgen in mogelijke rollen van sociale wijkknoppunten in de energietransitie, zodat het deze inzichten kan gebruiken in zijn adviesrol bij het PAW. Het gaat het OFL met name over wat de rol van supermarkt is, en kan zijn, voor de ontwikkeling van een ecosysteem.

4.2.5. Advisering over participatie binnen het PAW

Dit betreft onder meer:

1. Deelname aan de participatie en communicatie werkgroep van het PAW: hierin geeft het OFL-advies over onder meer de ontwikkeling van de participatiehandreiking.
2. Advisering over de nieuwe uitvraag naar gemeenten en advies over de participatie aspecten van de ingediende aanvragen;
3. Zodra de aanvragen zijn ingediend (maart 2020) zal het OFL weer een analyse uitvoeren met betrekking tot participatie.

---

⁶ Hier wordt het begrip ecosysteem gebruikt als een aanduiding voor de combinatie van een levensgemeenschap en de abiotische factoren van een gebied.

4.3. Verkenningen 2019-2020

4.3.1. Bewonerservaringen participatie en aardgasvrij

Om een beter beeld te krijgen van de reeds bestaande ervaringen wil het OFL een inventarisatie en analyse maken van bewoners-ervaringen met participatie in wijken die reeds aardgasvrij zijn. Daarbij worden wellicht ook ervaringen uit aardgasvrije nieuwbouw wijken meegenomen.

4.3.2. Netwerkanalyse kennisontwikkeling

Het uitvoeren van een netwerkanalyse. Er zijn veel mensen/organisaties aan het onderzoeken/adviseren wat participatie in het aardgasvrij maken op kan leveren voor de bewoner? Maar levert dit nu meer/betere informatie/kennis op? En in hoeverre helpt deze kennis en informatie de bewoners? Leren alle betrokken ervan?

Ook deze analyse dient bij te dragen aan een beter beeld over welke participatie-aanpak werkt nu goed binnen welke context.

4.3.3. Verkrijgen van een (beter) beeld van niet-door de overheid geïnitieerde wijkinitiatieven

Er bestaat nog geen kwantitatief en/of kwalitatief, landelijk beeld van welke vormen van, niet door de overheid geïnitieerde initiatieven er zijn in de wijken. Hoe vaak komen deze voor, welke ervaringen zijn er, welke sentimenten leven er rond die initiatieven? Hoe kunnen ze een bijdrage leveren aan het aardgasvrij maken van wijken? Onder welke omstandigheden lukt dat wel of niet? Wat betekent dat voor de overheid en andere stakeholders als zij deze initiatieven willen versterken? Hoe kan het inzicht in het lerend en opschalend vermogen van deze initiatieven worden vergroot?

Dit onderdeel zal zich richten op de omvang en de rol(len) van bewonersinitiatieven en stadsmakers.